

O'ZBEK DOSTONLARI VA INGLIZ BALLADALARINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Jalilov Olimjon Muxidinovich +998933036514

Jizzax davlat pedagogika universiteti,

ORCID: 0000-0003-2716-3662 jalilov@hotmail.co.uk

Annotatsiya: Maqolada o'zbek xalq dostonlari va ingliz an'anaviy balladalarining lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tahlil markaziga o'zbek og'zaki epik an'anasidagi "Alpomish" dostoni, ingliz va shotland an'alarini qamrab olgan Frensis Jeyms Child to'plamidagi "Lord Randal", "Barbara Allen" hamda "Tam Lin" balladalari qo'yildi. Janrlar ko'lam va ijro sharoiti teng emasligi qayd etilib, qiyos janrlarni aynanlashtirishga emas, balki til birliklarida namoyon bo'ladigan madaniy ma'nolarni aniqlashga qaratildi.

Kalit so'zlar: doston, ballada, lingvomadaniyat, og'zaki ijod, Alpomish, Child balladalari, folklor tili, madaniy kod.

Abstract: This article compares the linguocultural features of Uzbek folk epics and English traditional ballads. The analysis focuses on Alpomish, a major Uzbek oral heroic epic, and on "Lord Randal," "Barbara Allen," and "Tam Lin" as represented in Francis James Child's collection of English and Scottish ballads. Since the genres differ in scale and performance context, the comparison does not treat them as equivalent forms; it examines how cultural meanings are encoded in selected texts.

Keywords: folk epic, ballad, linguocultural studies, oral tradition, Alpomish, Child ballads, folklore language, cultural code.

Аннотация: В статье сопоставляются лингвокультурные особенности узбекских народных дастанов и английских традиционных баллад. В центре анализа находятся «Алпамыш» как крупный узбекский устный

героический эпос, а также баллады «Лорд Рандал», «Барбара Аллен» и «Там Лин» в собрании Фрэнсиса Джеймса Чайлда, включающем английскую и шотландскую традиции. Учитывая различия жанров по объёму и условиям исполнения, исследование не отождествляет их, а выявляет культурные смыслы, выраженные языковыми средствами в выбранных текстах.

Ключевые слова: народный эпос, баллада, лингвокультурология, устная традиция, Алпамыш, баллады Чайлда, язык фольклора, культурный код.

Lingvomadaniy tahlil til birligini muayyan jamoaning tajribasi va qadriyatlari bilan bog'langan holda o'rganadi. Folklorda bu bog'lanish ko'pincha barqaror formulalar, takroriy epiteta, an'anaviy murojaat shakllari, timsollar va voqeani tashkil etuvchi odatiy ssenariylarda ko'rinadi. Biroq folklor matnini yagona, o'zgarmas "milliy xarakter"ning bevosita ifodasi deb qabul qilish mumkin emas: variantlar, ijrochining mahorati, yozib olish sharoiti va tahrir tarixi ham matnning ko'rinishiga ta'sir qiladi.

"Alpomish" hajman keng, lirik-epik va qahramonlik xususiyatlarini birlashtirgan doston hisoblanadi. O'zbek dostonchiligida baxshi hikoyachi, shoir, sozanda va ijrochi vazifalarini birlashtiradi; doston esa kuylash va nasriy bayon almashib turadigan ijro shakllarida yashaydi. O'zbek nomoddiy madaniy merosi tavsiflarida dostonlar katta hajmli og'zaki epik asarlar sifatida, baxshichilik esa musiqiy va ijroviy an'ana sifatida qayd etiladi.²³ "Alpomish"ning Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti yozib olinib, nashrlarda alohida matn sifatida berilgan; shuning uchun uni butun doston an'anasining yagona ko'rinishi deb emas, muayyan ijrochi variant sifatida o'rganish kerak.⁴

Child to'plami besh jild va o'n qismda 1882–1898-yillarda nashr qilingan bo'lib, unda 305 balladaning matnlari, variantlari va sharhlari keltirilgan. Ushbu korpusning qimmatlari shundaki, u bitta "asl" matnni tanlashdan ko'ra, og'zaki an'ana bo'yicha matnlararo o'zgarishlar va variantlarni ko'rsatishga yordam beradi.⁵

Ballada odatda syujetli, hajman ixcham va dramatik bayoni kuchli qo'shiq bo'lib, ko'pincha voqeani dialog, savol-javob yoki keskin yakun orqali ochadi. "Lord Randal"da ona va o'g'il suhbat, "Barbara Allen"da rad etish va o'lim, "Tam Lin"da esa g'ayritabiiy mavjudot bilan bog'liq xavf hamda qahramonning qutqarilishi asosiy dramatik o'qni tashkil etadi. Shunday qilib, qiyosning muhim sharti janr assimetriyasini tan olishdir. "Alpomish"ning ko'p epizodli, keng qamrovli olami bilan balladaning bir vaziyatga jamlangan kompozitsiyasi turli til strategiyalarini yuzaga chiqaradi. Doston voqeani batafsil tasvir, formulali bayon va epik murojaat orqali yoyadi; ballada esa oz sonli replika, takroriy savol va javoblar orqali axborotni siqadi. Bu farq milliy tillarning imkoniyatidan ko'ra, janr va ijro vazifalari bilan bevosita bog'liq.

"Alpomish" matnida qahramonning shaxsiy taqdiri el, urug', oila va yurt taqdiri bilan tutashadi. Qarindoshlikni bildiruvchi ota, ona, aka-uka, opa-singil, yor, kuyov, qaynota kabi birliklar syujetdagi munosabatlarni belgilabgina qolmay, burch va sadoqatni ham anglatadi. Qahramonning kimga qarindoshligi yoki kimning elidan ekani uning ijtimoiy mavqei va harakatiga baho berish mezoniga aylanadi. Bu leksik maydon dostonning jamoaviy xotira sifatidagi vazifasini ochadi: qahramonning g'alabasi ko'pincha alohida shaxs yutug'i bo'lib qolmay, qarindoshlar va el oldidagi mas'uliyat bilan talqin qilinadi.

"Yurt", "el", "xalq", "qo'nalga", "safar" singari makon va jamoaga oid birliklar qahramonlik voqealarini keng geografik va ijtimoiy doiraga joylashtiradi. Dostonlarda ot, yo'l, yaylov, tog', daryo, qo'rg'on singari predmet va joy nomlari ham oddiy fon bo'lib qolmaydi: ular safar, sinov, ayriliq yoki qaytishning ramziy bosqichlarini hosil qiladi. Biroq har bir so'zga doimiy ramziy ma'no biriktirish to'g'ri emas; ma'no epizod, ijro varianti va kontekstdan kelib chiqib aniqlanishi lozim. Qahramonlik leksikasida kuch, jasorat, va'da va nomus bilan bog'liq sifatlar va fe'llar muhim o'rin tutadi. Bunday birliklar ko'pincha maqtab murojaat qilish yoki qahramonni tinglovchiga tanishtirish vazifasini bajaradi. Takroriy epitetlar doston qahramonini tanitish bilan birga

kuylash jarayonida eslab qolishni osonlashtiradigan formulalardir. Ularning lingvomadaniy ahamiyati ikki tomonlama: ular ideal qahramon modelini ko'rsatadi va ijro an'anasining tanish til qoliplarini saqlaydi.

“Barbara Allen”da ism bilan atalgan ayol qahramon balladaning hissiy markaziga aylanadi. Rad etish, kechikkan afsus, o'lim va jamoaviy xotira bir-biriga ulanadi. Qahramonlarning ism bilan belgilanishi ularni umumiy tipdan ajratib, voqeani shaxsiy fojia sifatida ko'rsatadi. Ayrim versiyalarda joy va mavsumga oid tafsilotlar o'zgarishi mumkin; shuning uchun muayyan geografik yoki marosimiy ma'noni har bir variantga umumlashtirishdan saqlanish kerak. “Tam Lin”da Janetning harakati, taqiq va sinov motivlari markazda. Child matnlarida topografik nomlar, daraxt yoki gul kabi tabiat birliklari voqeani aniq makonga bog'laydi, g'ayritabiiy mavjudot haqidagi tasavvurlar esa mahalliy rivoyat va ballada an'analarga yo'l ochadi. Bu obrazlarni “ingliz milliy dunyoqarashi”ning bevosita nusxasi deyish o'rniga, tanlangan variantda hikoya qanday qilib makon, ism va marosimga o'xshash harakatlar orqali qurilganini ko'rish maqsadga muvofiq.⁷ Qiyos shuni ko'rsatadiki, “Alpomish”da jamoaviy aloqalar syujetning ko'p qismiga yoyilgan, balladalarda esa munosabatlar ko'pincha bir necha personaj va bir suhbatga jamlanadi. Har ikkala holatda ham qarindoshlik leksikasi muhim, ammo uning matndagi vazifasi janrga qarab farqlanadi: dostonida keng ijtimoiy tarmoqni ko'rsatadi, balladada esa dramatik munosabatni tez belgilaydi.

Folklor qahramonlarini nomlash oddiy identifikatsiya vositasi bo'lib qolmay, personajning ijtimoiy mavqei va syujetdagi vazifasini ham anglatadi. “Alpomish”dagi atoqli otlar, laqab va sifatlovchi birikmalar qahramonning tanilishi, nasabga mansubligi yoki el oldidagi obro'sini yuzaga chiqaradi. Ismning takrorlanishi tinglovchiga voqealar oralig'ida markaziy obrazni kuzatib borishga yordam beradi. Balladalarda esa “Lord Randal”dagi unvon va ism, “Barbara Allen”dagi ism kabi nomlash vositalari ixcham matnda personajni darhol ajratib ko'rsatadi. Nomlashning ma'nosi ko'pincha personajlar bir-biriga

qanday murojaat qilishida kuchayadi: ism, qarindoshlik nomi yoki unvon tanlovi yaqinlik, hurmat, masofa yoxud ziddiyatni bildirishi mumkin.

Murojaat shakllarini qiyoslashda ularning lug'aviy ma'nosidan tashqari nutqiy vazifasini ham aniqlash zarur. Masalan, yaqin qarindoshlik atamasi doston yoki balladada mehrni ko'rsatishi bilan birga, suhbatdoshning mas'uliyatini eslatishi mumkin. Qahramonning omma oldidagi da'vati bilan oila a'zosiga aytilgan iltimos bir xil kommunikativ kuchga ega emas. Shu bois murojatning kim tomonidan, kimga, qaysi vaziyatda va qanday javob bilan aytilgani tahlilga kiritildi. Bu yondashuv "xalq odobi" haqida umumiy, tekshirib bo'lmaydigan hukmlardan qochib, til shaklining matndagi konkret vazifasini ko'rsatadi.

O'zbek dostonini inglizchaga yoki ingliz balladasini o'zbekchaga tarjima qilishda leksik moslikning o'zi yetarli emas. Qarindoshlik nomlari, ijtimoiy unvonlar, murojaat shakllari va marosim bilan bog'liq birliklar turli madaniy tizimlarda aynan bir xil ijtimoiy ma'noni bermasligi mumkin. Masalan, muayyan qarindoshlik atamasi o'zbekcha matnda nasabni ham, hurmat va ijtimoiy rolni ham ko'rsatishi mumkin; inglizcha tarjimada uni umumiy "relative" yoki "family member" bilan berish munosabatning aniqligini yo'qotadi. Xuddi shuningdek, balladadagi unvon yoki tarixiy murojaatni zamonaviy o'zbekcha so'z bilan almashtirish davr va ijtimoiy masofani xiralashtirishi mumkin.

Poetik shaklni tarjima qilishda takror, ritm va sintaktik parallellikning vazifasini saqlash muhim. Takrori ortiqcha deb qisqartirish orqali matnning ijroga mosligi va xotira mexanizmi susayadi; ayni paytda shaklni aynan ko'chirish o'zbek tilida tabiiy bo'lmagan jummalarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun tarjimon va tadqiqotchi formal moslik, pragmatik kuch va tinglovchiga ta'sir orasidagi muvozanatni izlaydi. Maqolada tarjima matni asosiy dalil sifatida emas, zarur joylarda tushunchani izohlash vositasi sifatida qaraladi; tahlil imkon qadar asl matn va variantga tayanadi.

Maqolaning muhim cheklovi shundaki, tahlil bir o'zbek doston varianti va uch ballada atrofida olib borildi. Child to'plamining "ingliz" deb umumlashtirilishi ingliz hamda shotland an'analarining ichki farqlarini yo'qotmasligi kerak; shuningdek, o'zbek dostonlari ham maktab, baxshi va hududiy variantlarga ko'ra rang-barangdir. Keyingi tadqiqotlarda bir nechta "Alpomish" variantini, ingliz va shotland matnlarini alohida korpus sifatida, shuningdek audio ijro yozuvlarini qiyoslash maqsadga muvofiq. Shunda lug'aviy va grammatik kuzatuvlar ijro ohangi, variantlilik va auditoriya bilan munosabatga anada aniqroq bog'lanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Child, Francis James, ed. The English and Scottish Popular Ballads. 5 vols. Boston and New York: Houghton, Mifflin and Company, 1882–1898.
2. Lord, Albert B. The Singer of Tales. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.
3. O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi milliy reyestri. "Dostons." <https://ich.uz/en/ich-of-uzbekistan/national-list/domain-1/251-dostons> (murojaat sanasi: 13.10.2026).
4. O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi milliy reyestri. "Bakhshichilik (Bakhshi Art)." <https://ich.uz/en/ich-of-uzbekistan/national-list/domain-2/268-bakhshi-art> (murojaat sanasi: 13.10.2026).
5. UNESCO. "Bakhshi Art." Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, 2021. <https://ich.unesco.org/en/RL/bakhshi-art-01706> (murojaat sanasi: 13.10.2026).
6. Yo'ldosh o'g'li, Fozil. Alpomish: O'zbek xalq qahramonlik dostoni. Nashrga tayyorlovchilar Hodi Zarif va To'ra Mirzayev. Toshkent: Sharq, 2010.

7. Library of Congress. "Traditional Ballads." Songs of America: A Library of Congress Resource. <https://www.loc.gov/collections/songs-of-america/articles-and-essays/musical-styles/traditional/traditional-ballads/> (murojaat sanasi: 13.10.2026).